

การทุจริตสอบบาลีสนามหลวง: การจัดการ บทลงโทษ
และผลกระทบเชิงเปรียบเทียบ
Examination Fraud in the Pali Central Examination:
Management, Punishment, Comparative Impacts

¹วินัย ล้าเลิศ, ²กิตตินันท์ จันทร์สืบแถว, ³รสรินทร์ อยู่เย็น,

⁴นพพงศ์ จุห้อง และ ⁵สามารถ ปรมารวี

¹Winai Lamloet, ²Kittinan Chansuebthaeo, ³Rossarin Yooyen,

⁴Noppaphong Juhong and ⁵Samart Paramat

^{1,2,3,4,5}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วิทยาเขตนครสวรรค์

^{1,2,3,4,5}Mahachulalongkornrajavidyalaya University, NakhonSawan Campus

¹Corresponding author, e-mail: pp.sran2525@gmail.com

Received April 10, 2025; Revised June 18, 2025; Accepted: August 30, 2025

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งศึกษาปรากฏการณ์การทุจริตในการสอบบาลีสนามหลวง ซึ่งเป็นระบบการสอบกลางของการศึกษาพระปริยัติธรรมในคณะสงฆ์ไทย ใช้การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อวิเคราะห์ลักษณะของการทุจริต มาตรการจัดการ และบทลงโทษที่มีอยู่ ตลอดจนพิจารณาผลกระทบเชิงเปรียบเทียบในระดับปัจเจก ระดับสถาบัน และระดับสังคมโดยรวม ผลการศึกษา พบว่า การทุจริตมีหลายรูปแบบ เช่น การส่งคนสอบแทน การใช้เทคโนโลยีช่วยโกง และการสมรู้ร่วมคิดกับเจ้าหน้าที่สนามสอบ แม้ว่าหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะมีการกำหนดมาตรการป้องกันและบทลงโทษแล้ว แต่ยังขาดความเป็นธรรมาภิบาลและการมีส่วนร่วมเชิงระบบอย่างยั่งยืน บทความนี้เสนอองค์ความรู้ใหม่ในแนวทางการบริหารจัดการการสอบบาลี โดยเน้นการประเมินผลแบบหลากหลายมิติ การกระจายอำนาจในการจัดสอบร่วมกับสำนักเรียนท้องถิ่น การใช้เทคโนโลยีเพื่อความโปร่งใสในกระบวนการสอบ และการเพิ่มบทลงโทษให้หนักขึ้น นอกจากนี้ ยังเสนอแนวคิดการศึกษาเชิงธรรมะที่เน้นศีล สมาธิ และปัญญา อันเป็นรากฐานในการคัดกรองผู้รู้ธรรมอย่างแท้จริง และข้อเสนอแนะเชิงนโยบายได้แก่ 1. ปรับระบบการประเมินผล ให้ครอบคลุมด้านปฏิบัติและจริยธรรม ไม่เน้นเฉพาะการสอบข้อเขียน 2. อบรมธรรมจริยา แก่ผู้เข้าสอบทุกระดับก่อนสอบ 3. สร้างระบบ Mentor – ผู้ติดตามเพื่อประเมินความรู้เชิงปฏิบัติ 4. ส่งเสริมวัฒนธรรมไม่โกง โดยจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของผู้สอบผ่านอย่างสุจริต 5. โปร่งใสและเปิดเผย กรณีทุจริต เพื่อสร้างความมั่นใจต่อสาธารณชน หากสามารถผนวกระบบการศึกษาพระบาลีให้เข้ากับหลักอริยศีล อริยจิต อริยปัญญาได้อย่างแท้จริง ระบบการสอบจะมีใช้เครื่องมือทางสังคมอีกต่อไป แต่จะเป็นกระบวนการกลั่นกรองผู้รู้ธรรมที่แท้จริง อันจะช่วยฟื้นฟูศรัทธาในพระพุทธศาสนาให้มั่นคงต่อไป

คำสำคัญ: การทุจริตการสอบ; บาลีสนามหลวง; การจัดการ; บทลงโทษ; ผลกระทบ

Abstract

This article aims to examine the phenomenon of cheating in the Pali examination system of Thailand, which serves as the central testing mechanism for the study of the Pariyatti Dhamma within the Thai monastic community. The study employs a document-based and research-oriented approach to analyze the characteristics of cheating, the existing management measures, and sanctions, while also evaluating the comparative impacts at individual, institutional, and societal levels. Findings indicate that malpractice takes various forms, such as impersonation during exams, the use of technology to cheat, and collusion with examination staff. Although relevant authorities have established preventive measures and penalties, there remains a lack of good governance and sustainable systemic participation. The article introduces new knowledge in the form of alternative management approaches for the Pali examination, emphasizing multi-dimensional assessment methods, the decentralization of examination responsibilities in cooperation with local monastic schools, and the application of technology to ensure transparency throughout the testing process. Additionally, it proposes the concept of “Dhamma-based education,” which prioritizes morality (sīla), concentration (samādhī), and wisdom (paññā) as essential criteria for authentically identifying individuals with genuine knowledge of the Dhamma. Finally, the article presents policy recommendations that encompass technical, ethical, and structural aspects, aiming to foster a transparent and just Pali examination system aligned with the core principles of Buddhism.

Keywords: Examination Fraud; Pali Central Examination; Management; Punishment; Impact

บทนำ

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีซึ่งเป็นการศึกษาระดับสูงที่คณะสงฆ์ยอมรับโดยสมบูรณ์ว่า เป็นการศึกษาของคณะสงฆ์และมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาศักยภาพของบุคลากร ให้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอน เพื่อทรงศาสนา และเผยแผ่คำสอนไปสู่ประชาชน เพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของสังคมโดยรวม ดังจะเห็นได้จากพระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2562 มาตรา 5 การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมมีวัตถุประสงค์ ดังต่อไปนี้ (1) เพื่อให้การศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นไปตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โบราณราชประเพณี และสอดคล้องกับมาตรฐานการศึกษาของชาติ (2) เพื่อให้พระภิกษุและสามเณรมีการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ให้เกิดการพัฒนาจิตใจและปัญญา และมีการรักษาพระธรรมวินัยให้เป็นไปอย่างถูกต้องดีงามโดยเคร่งครัด เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป (3) เพื่อให้พุทธศาสนิกชนนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตได้อย่างถูกต้อง (พระมหาสุธรรม สุธตโน (แก้วเคน), 2564)

แม้ว่าการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีถือเป็นรากฐานสำคัญของการธำรงพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศไทย โดยเฉพาะการสอบบาลีสนามหลวงซึ่งเป็นระบบการสอบกลางที่มีมาตรฐานระดับชาติ จัดโดยสำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง ภายใต้การกำกับดูแลของมหาเถรสมาคม จุดมุ่งหมายของการศึกษานี้คือการสร้างพระภิกษุที่มีความรู้ความเข้าใจในพระไตรปิฎก ภาษาบาลี สามารถแสดงธรรมและสืบทอดพระศาสนาอย่างมีคุณภาพ อย่างไรก็ตาม ในระยะหลังกลับพบปัญหาการทุจริตในการสอบบาลีสนามหลวงเพิ่มขึ้นอย่างน่ากังวล ซึ่งไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพของการศึกษา แต่ยังบั่นทอนศรัทธาของสาธารณชนต่อระบบการศึกษาพระพุทธศาสนา

การทุจริตสอบบาลีมิใช่เพียงความผิดทางวินัยสงฆ์หรือศีลธรรมเฉพาะตัว แต่สะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในแวดวงการศึกษาสงฆ์ ที่เริ่มให้ความสำคัญกับผลสอบและตำแหน่งมากกว่าการศึกษาเพื่อการบรรลุธรรม ความกดดันจากวัดต้นสังกัด การแข่งขันเพื่อได้เปรียญธรรม หรือการหวังผลในตำแหน่งทางสงฆ์ ทำให้พระบางรูปเลือกทางลัดด้วยการใช้วิธีการที่ขัดต่อหลักสุจริตธรรม เช่น การส่งคนเข้าสอบแทน การใช้เทคโนโลยีในการโกงข้อสอบ หรือการสมรู้ร่วมคิดกับผู้ควบคุมสอบบางครั้ง การพิจารณาคุณภาพงานความดีของคณะสงฆ์ ผู้ที่มีเปรียญธรรม ก็จะได้รับพิจารณาเป็นพิเศษ พระทั่วไปถึงอยากจะได้เป็นมหาเปรียญ ความอยากที่จะเรียน อยากศึกษา ถือเป็นเรื่องปกติ แต่ถ้าจะให้ได้มาโดยวิธีการทุจริต ทางคณะสงฆ์ก็ไม่เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่ง

เมื่อพิจารณาตามหลักพระพุทธศาสนา การทุจริตเป็นการละเมิดสุจริตธรรม 3 ได้แก่ กายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริต อันเป็นหลักเบื้องต้นของผู้ปฏิบัติธรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 19 ข้อ 143 หน้า 270, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) พระภิกษุที่ทุจริตย่อมเสื่อมจากธรรม และสร้างกรรมที่นำไปสู่ความวิบัติในภพหน้า ยิ่งไปกว่านั้น การทุจริตที่เกิดขึ้นในระบบการสอบกลางของสงฆ์ ยังส่งผลกระทบต่อโครงสร้างของคณะสงฆ์ และสันคณนศรัทธาของพุทธศาสนิกชน การทุจริตในการสอบเป็นปัญหาที่บั่นทอนความน่าเชื่อถือของสถาบันการศึกษาศาสนา และระบบราชการอย่างร้ายแรง ไม่ว่าจะเกิดขึ้นในสนามสอบบาลีของคณะสงฆ์หรือการสอบเข้ารับราชการของรัฐ กรณีล่าสุดในปี 2568 พบพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่จ้างผู้อื่นเข้าสอบบาลีสนามหลวงแทนตนเอง จนถูกจับได้และถูกปลดจากตำแหน่งทางสงฆ์ในทันที (ไทยพีบีเอส, 2568)

จากสถานการณ์ดังกล่าว บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ปัญหาการทุจริตสอบบาลีสนามหลวงในสามมิติ ได้แก่ แนวทางการจัดการที่มีอยู่ในปัจจุบัน บทลงโทษตามระเบียบของมหาเถรสมาคม และผลกระทบเชิงเปรียบเทียบในระดับปัจเจก ระดับสถาบัน และระดับสังคม นอกจากนี้ยังมุ่งเสนอองค์ความรู้ใหม่เพื่อปรับเปลี่ยนแนวทางการศึกษาพระบาลีให้เน้นการบ่มเพาะคุณธรรมมากกว่าการแสวงหาคุณวุฒิเชิงสัญลักษณ์

ลักษณะของการทุจริต

รูปแบบการทุจริตสอบบาลีสนามหลวงในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาเริ่มมีความหลากหลายและซับซ้อนยิ่งขึ้น อาทิ การพกพาใบสอบ การใช้โทรศัพท์มือถือหรืออุปกรณ์สื่อสารไร้สาย การเปลี่ยนตัวผู้เข้าสอบ รวมถึงการสมรู้ร่วมคิดกับเจ้าหน้าที่ผู้ควบคุมการสอบ (สำนักเรียนบาลีคณะสงฆ์, 2566) ปรากฏการณ์เหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงความเสื่อมถอยของคุณธรรมในระดับบุคคลและสถาบัน โดยเฉพาะในกลุ่มพระภิกษุที่ถูกคาดหวังว่าจะเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ การทุจริตในการสอบบาลีสนามหลวงเป็น

ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อความน่าเชื่อถือของระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมและศรัทธาของพุทธศาสนิกชนต่อคณะสงฆ์ โดยลักษณะของการทุจริตที่พบมีดังนี้

1. การว่าจ้างผู้อื่นเข้าสอบแทน: เป็นกรณีที่ผู้เข้าสอบว่าจ้างบุคคลอื่น โดยเฉพาะพระภิกษุรูปอื่น ให้เข้าสอบแทนตนเอง ตัวอย่างเช่น กรณีเจ้าอาวาสวัดแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่ว่าจ้างพระรูปอื่นเข้าสอบเปรียญธรรม 5 ประโยคแทนตนเอง ซึ่งถูกจับได้และถูกปลดจากตำแหน่ง (ไทยรัฐออนไลน์, 2568)

2. การพกพาเอกสารหรือโผยเข้าห้องสอบ: ผู้เข้าสอบบางรายนำหนังสือหรือเอกสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับข้อสอบเข้าไปในห้องสอบ เพื่อใช้ในการทุจริต (ประชาไท, 2568)

3. การลอกข้อสอบหรือขโมยข้อสอบ: มีการลอกข้อสอบจากผู้อื่นหรือการขโมยข้อสอบเพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบที่ถูกต้อง

สาเหตุหลักของการทุจริตเหล่านี้นั้นมักมาจากความต้องการได้รับสมณศักดิ์หรือยศตำแหน่งในคณะสงฆ์ ซึ่งการมีวุฒิการศึกษาภาษาบาลีระดับสูง เช่น เปรียญธรรม 5 ประโยคขึ้นไป จะเป็นปัจจัยสำคัญในการพิจารณาเลื่อนตำแหน่งหรือได้รับการยกย่องในสังคมสงฆ์ (ไทยพีบีเอส, 2568)

การทุจริตดังกล่าวส่งผลกระทบต่อความน่าเชื่อถือของระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมและศรัทธาของพุทธศาสนิกชนต่อคณะสงฆ์ ดังนั้น การป้องกันและแก้ไขปัญหาจำเป็นต้องมีมาตรการที่เข้มงวดและการปลูกฝังจริยธรรมแก่ผู้เข้าสอบอย่างจริงจัง

บทลงโทษตามระเบียบสงฆ์

พระภิกษุที่กระทำความผิดในกรณีทุจริตสอบ จะได้รับบทลงโทษตามกฎหมายอาญาว่าด้วยการศึกษาพระปริยัติธรรม ซึ่งอาจรวมถึงการตัดสิทธิ์สอบ การเพิกถอนผลสอบ หรือการห้ามเข้าสอบในปีถัดไป นอกจากนี้ยังมีผลกระทบต่อการพิจารณาตำแหน่งทางวิชาการ เช่น ห้ามแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ หรือผู้สอนบาลีภายในระยะเวลาที่กำหนด (พระครูสุธีธรรมานุวัตร, 2563)

วันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2475 มหาเถรสมาคม 13 องค์ มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานประชุมที่ตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร ประรณการสอบไล่ธรรมวินัย และบาลีสนาทหลวงว่า ก่อนนักเรียนจะสอบ เจ้าหน้าที่อ่านประกาศของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ห้ามถ่มถ่มกัน บอกกันเป็นต้นเสมอประมาณ 10 ปีแล้ว ยังมีนักเรียนทำทุจริตในเวลาสอบทุกปี ขึ้นคือล่วงคำสั่งทำทุจริต ผิดมารยาทของพระเถร ส่อว่า ความรู้ที่ได้เล่าเรียนไว้ไม่ให้ผลดี เป็นกิริยา ที่เลวทรามเสียหายทั้งตนและพระศาสนา ไม่มีธรรมเป็นเครื่องอบรม พอมีนิสัยหยาบ ไม่มีหิริโอตตปะ ธรรมที่เป็นของละเอียด ไม่เป็นอาชญาพอที่จะปราบปรามได้ เสื่อมศรัทธาเลื่อมใสของมหาชนที่เคารพนับถือ เป็นที่ดูหมิ่นของพาทิรชน

มหาเถรสมาคมมีความเห็นร่วมกัน จึงให้ประกาศว่า

1. ต่อไปนี้นักเรียนใดฝ่าฝืนทำทุจริตในเวลาสอบด้วยประการใด ๆ สนาทหลวงจักลงโทษห้ามไม่ให้เรียนนั้นเข้าสอบในสนาทหลวงมีกำหนด 5 ปี ถ้าพ้นกำหนด 5 ปีแล้วทำทุจริตอีก ห้ามไม่ให้สอบจนตลอดชีวิต

2. ถ้าเจ้าหน้าที่ทำการเกี่ยวกับการสอบ ผู้ใดทำทุจริต เช่น ช่วยบอกนักเรียน หรือมีเจตนาทำต้นประโยคให้รู้เป็นต้น จักให้ลงโทษผู้นั้นดังนี้ ถ้าผู้นั้นมีสมณศักดิ์ราชทินนาม จักขอพระราชทาน

พระบรมราชานุญาตให้ถอดจากสมณศักดิ์ ถ้าผู้นั้นเจ้าคณะตั้ง จักให้ถอดเสียจากสมณศักดิ์ จักให้ลงทัณฑ์กรรมตามสมควรแก่โทษ และไม่ให้เกี่ยวข้องกับสนามหลวงอีก

3. ถ้าแม่กองหรือกรรมการ เห็นประโยชน์ที่น่ารังเกียจว่า สอบเป็นทุจริต เช่น ดูของผู้อื่น ไม่ใช่สอบด้วยความรู้ของตน เป็นต้น ให้เจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่หรือแม่กองตั้งกรรมการขึ้นตามสมควร แล้ววินิจฉัยด้วยความเห็นชอบพร้อมกัน หรือตามส่วนข้างมาก แล้วจัดทำไปโดยชอบ

ประกาศตั้งแต่วันที่ 4 มีนาคม พุทธศักราช 2475 กรมหลวงชินวราลงกรณวิวัฒน์ (สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง, 2568)

นอกจากนี้ หากการทุจริตดังกล่าวเกี่ยวข้องกับการผิดพระธรรมวินัย เช่น กล่าวเท็จ ล่อลวง หรือสมคบกันเพื่อประโยชน์ส่วนตน พระผู้กระทำความผิดอาจถูกพิจารณาทางวินัยสงฆ์ตามพระวินัยปิฎก ซึ่งอาจถึงขั้น “ต้องสิกขาบท” หรือแม้แต่ “อาบัติปาราชิก” ในกรณีมีพฤติกรรมหลอกลวงในฐานะครู อาจารย์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 1 ข้อ 88 หน้า 77, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

การวิเคราะห์การทุจริตในการสอบบาลีสนามหลวง

1. การวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง ปัญหาการทุจริตสอบบาลีสนามหลวงไม่อาจมองได้เพียงในระดับพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลเท่านั้น หากแต่เป็นผลสะท้อนจากโครงสร้างของระบบการศึกษา พระปริยัติธรรมที่มุ่งเน้นผลสัมฤทธิ์ทางวิชาการมากกว่ากระบวนการเรียนรู้และการฝึกฝนจริยธรรมอย่างลึกซึ้ง ในหลายกรณี วัดต้นสังกัดใช้ผลสอบบาลีเป็นเกณฑ์วัดความสามารถของพระภิกษุและสามเณร รวมถึงการพิจารณาตำแหน่งหน้าที่ในคณะสงฆ์ เช่น การเป็นครูสอน การดำรงตำแหน่งในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือแม้แต่การแต่งตั้งเป็นอุปัชฌาย์ ซึ่งล้วนขึ้นอยู่กับคุณวุฒิทางบาลี

ระบบการสอบที่เป็นแบบรวมศูนย์ (Centralized Examination) ซึ่งกำหนดเกณฑ์จากส่วนกลางทั้งหมด โดยขาดความยืดหยุ่นและการมีส่วนร่วมของสำนักเรียนท้องถิ่น อาจทำให้พระนักเรียนบางกลุ่มที่ขาดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรการเรียนการสอน รู้สึกกดดัน และมองว่าการใช้ “ทางลัด” เป็นหนทางเดียวในการผ่านการประเมิน อีกทั้งการวัดผลแบบเน้นข้อเขียนโดยเฉพาะ ยิ่งส่งเสริมการท่องจำมากกว่าการทำความเข้าใจและการนำไปใช้จริงสถานที่สอบ สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวงจะกำหนดสนามสอบกระจายตามภูมิภาคและจังหวัดต่างๆ โดยมากจัดตามวัดหรือสำนักเรียนบาลีประจำจังหวัด/ภาคที่มีความพร้อม ผู้เข้าสอบในแต่ละภูมิภาคจะเข้าสอบ ณ สนามสอบที่กำหนด ซึ่งมีการคุมสอบจากคณะสงฆ์และฆราวาสช่วยดูแลความเรียบร้อย ตามระเบียบแล้วแต่ละภาคการปกครองคณะสงฆ์จะมี อย่างน้อย 1 สนามสอบ และหากจำเป็นต้องเปิดสนามสอบเพิ่มเติมต้องได้รับอนุมัติจากแม่กองบาลีสนามหลวงเป็นกรณีพิเศษ (สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง, 2568)

สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสู่ความเป็นเลิศ ก็คือ การพิจารณาปรับปรุงหลักสูตร ให้ได้มาตรฐานโดยสอดคล้องหลักสูตรบาลีลงในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม-แผนกสามัญศึกษา ปรับเปลี่ยน กระบวนการเรียนการสอน จากท่องจำมาเป็นการวิเคราะห์วิจารณ์ธรรม สร้างบรรยากาศการเรียนการสอน ปรับปรุงเนื้อหา หลักสูตรเพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้เท่าทันต่อสถานการณ์ปัจจุบัน สามารถนำความรู้มาปรับประยุกต์ให้คนรุ่นใหม่ได้เข้าใจมองเห็นคุณค่า ส่งเสริมมาตรฐานครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ปรับปรุงด้าน

คุณภาพการเรียนการสอน มีสวัสดิการถวายที่เหมาะสม ระดมทรัพยากรต่างๆ มาใช้ในการจัดการเรียนการสอน รัฐควรเกื้อหนุนงบประมาณการศึกษาทางธรรมให้เพียงพอเช่นเดียวกับการศึกษาทางโลกเพื่อให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญและพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (พระมหาสุธรรม สุรตโน (แก้วเคน), 2564)

รูปแบบการสอบเป็นการสอบข้อเขียนต่อเนื่องหลายวัน แต่ละวันใช้เวลาสอบประมาณ 3 ชั่วโมงต่อวิชา (โดยทั่วไปวิชาแปลไทยเป็นบาลีและแปลบาลีเป็นไทยจะแยกสอบคนละวัน) สำหรับระดับที่มีหลายวิชา ผู้สอบต้องสอบให้ครบทุกวิชาที่กำหนดในระดับนั้น การขาดสอบในวิชาใดวิชาหนึ่งจะถือว่าสอบไม่ครบและไม่มีสิทธิ์ได้รับวุฒิในปีนั้น

ยิ่งไปกว่านั้น โครงสร้างแรงจูงใจ (Incentive Structure) แรงจูงใจและความภาคภูมิใจ: สำหรับพระภิกษุสามเณร การเรียนและสอบบาลีถือเป็นทั้ง ความท้าทาย และ เกียรติยศส่วนบุคคล ผู้สอบได้แต่ละประโยคจะได้รับการประกาศเกียรติคุณและมอบประกาศนียบัตร นับเป็นความภาคภูมิใจในหมู่สำนักเรียนบาลีและคณะสงฆ์ การมีเป้าหมายคือการสอบได้เปรียญธรรมยังช่วยสร้างแรงจูงใจให้พระภิกษุสามเณรศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างขยันหมั่นเพียร และส่งเสริมบรรยากาศการศึกษาธรรมวินัยในวงกว้าง งานวิจัยหลายชิ้นชี้ว่าผู้เรียนบาลีที่ประสบความสำเร็จมักมีศรัทธาและความมุ่งมั่นสูง ซึ่งสะท้อนผลเชิงบวกของระบบการสอบนี้ต่อการพัฒนาบุคลากรทางศาสนา (พระมหาประจักษ์ กิตติเมธี, 2560)

ทั้งนี้ยังส่งผลให้พระบางรูปเห็นการสอบบาลีเป็นบันไดสู่สถานะและตำแหน่ง มากกว่าการบรรลุธรรมในฐานะเป้าหมายสูงสุดของการศึกษาพระพุทธศาสนา ความไม่สมดุลนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่เอื้อให้เกิดพฤติกรรมการทุจริตในการสอบ ซึ่งไม่ได้เป็นเพียงความล้มเหลวเชิงจริยธรรม แต่ยังสะท้อนถึงจุดอ่อนในเชิงระบบที่จำเป็นต้องมีการปรับโครงสร้างใหม่

การทุจริตสอบบาลีไม่ใช่เพียง “พฤติกรรมเฉพาะราย” แต่เป็น อาการของระบบการศึกษาที่มีโครงสร้างผิดสมดุล การแก้ไขจึงไม่ควรหยุดอยู่ที่การลงโทษผู้กระทำเท่านั้น แต่ควรมองไปถึงการปฏิรูประบบการศึกษาและการสอบ อย่างลึกซึ้งในระดับโครงสร้าง ทั้งในเชิงเป้าหมาย แรงจูงใจ กระบวนการสอบ และระบบสนับสนุนเชิงนโยบาย

2. วิเคราะห์จากหลักพระพุทธศาสนา จากหลักธรรมในพระพุทธศาสนา การกระทำอันเป็นการทุจริต ไม่ว่าจะเป็นโดยกาย วาจา หรือใจ ล้วนถือเป็นการละเมิด “สุจริตธรรม 3” ได้แก่ กายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริต อันเป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 65 หน้า 421, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) พระภิกษุซึ่งเป็นผู้ทรงศีลยิ่งย่อมต้องรักษาความบริสุทธิ์ในทุกมิติ โดยเฉพาะในการศึกษาและการเผยแผ่ธรรมะซึ่งถือเป็นการกิจสำคัญในการดำรงพระศาสนา สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องพระสงฆ์กับการพัฒนาจิตสำนึกต่อต้านการประพฤติดุจริตในสังคมไทย พบว่าพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการสร้างจิตสำนึกต่อต้านการประพฤติดุจริตในสังคมไทย ทำให้เกิด การบูรณาการโดยการนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ความละเอียดใจ(หิริ) ความ เกรงกลัวต่อบาป (โอตตัปปะ) และสัมมปปธาน 4 ไปใช้ในวิถีชีวิตของมนุษย์ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่จะ กำกับจิตใจของบุคคลให้ปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม การบูรณาการดังกล่าวได้ดำเนินการ ครอบคลุมทั้งคณะสงฆ์ ภาครัฐ และภาคประชาชน (พระมหาไพรัช ธรรมทีโป และคณะ, 2564)

การสอบบาลี มิได้เป็นเพียงการวัดผลทางวิชาการ แต่เป็นกระบวนการกลั่นกรองพระผู้มีปัญญา รู้ในพระไตรปิฎก และสามารถเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของสังคม หากการสอบนั้นถูกแปดเปื้อนด้วยความไม่สุจริต ก็ย่อมเป็นการบิดเบือนวัตถุประสงค์ของการศึกษาธรรมะ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ชัดเจนว่า “ผู้ใดหวังธรรม ต้องอาศัยธรรมเป็นเหตุ” ซึ่งหมายความว่า ผลแห่งธรรมจักเกิดได้ต่อเมื่อเหตุแห่งธรรมคือจิตบริสุทธิ์ ศรัทธา และความเพียรชอบ

อีกทั้งในหลัก อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาตนตามแนวพุทธ การทุจริตถือเป็นการทำลายฐานแห่งศีล ซึ่งเป็นรากฐานของจิตและปัญญา เมื่อศีลบกพร่อง ย่อมไม่อาจพัฒนาไปสู่สมาธิและปัญญาอันบริสุทธิ์ได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 5 ข้อ 251 หน้า 22, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ซึ่งสอดคล้องกับ หลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท มี 3 ประการ ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา แนวทางการนำหลักไตรสิกขามาโดยการจัดการเรียนการสอนตามหลักไตรสิกขามีสาระสำคัญของกิจกรรมการเรียนการสอน 3 ประการ คือ ศีล เป็นการฝึกฝนพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ด้านกายและวาจา สมาธิ เป็นการฝึกด้านคุณธรรมและสมรรถภาพของจิต และ ปัญญา เป็นการฝึกให้เกิดความรู้ ความเข้าใจของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง การประยุกต์ใช้หลักไตรสิกขาประกอบไปด้วย 4 ขั้นตอน คือ 1) สร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิขึ้นก่อนซึ่งปัจจัยแห่งสัมมาทิฐินั้นมี 2 ประการ คือ ปรัโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ 2) เกิดสัมมาทิฐิขึ้นในตัวผู้เรียน 3) จัดกระบวนการศึกษาตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล ฝึกด้านความประพฤติปฏิบัติควบคุมกาย วาจา สมาธิฝึกด้านจิตใจ และปัญญาฝึกด้านความรู้ความจริงความมีเหตุผล รู้เท่าทัน (พระมหาศิริพงษ์ จันทปาโมชโย และคณะ, 2563)

กล่าวโดยสรุป การทุจริตสอบบาลีไม่เพียงเป็นปัญหาเชิงวินัยหรือจริยธรรมเท่านั้น หากแต่เป็นการละเมิดหลักธรรมที่เป็นแก่นของพระพุทธศาสนา และเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุธรรมอันเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิตนักบวช

ผลกระทบเชิงเปรียบเทียบ

การทุจริตสอบบาลีสนาทหลวงก่อให้เกิดผลกระทบในหลายระดับ ทั้งในเชิงบุคคล เชิงสถาบัน และเชิงสังคม โดยมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากการทุจริตในระบบการศึกษาสามัญอย่างมีนัยสำคัญ

1. ระดับบุคคล ผู้กระทำความผิดแม้จะสอบผ่านและได้รับวุฒิการศึกษาทางบาลี แต่ความรู้ที่ได้มานั้นขาดรากฐานจากการเรียนรู้ที่แท้จริง ทำให้ไม่สามารถอธิบายหลักธรรม หรือแสดงธรรมแก่ญาติโยมได้อย่างถูกต้อง ส่งผลให้เกิด “ความล้มเหลวเชิงวิชาชีพสงฆ์” ในระยะยาว อีกทั้งยังก่อให้เกิดความรู้สึกผิด ความไม่มั่นคงทางจิตใจ และผลกระทบที่อาจส่งผลต่อวิถีชีวิตในอนาคตตามหลักกัมมวิบาก สอดคล้องกับ มาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับการป้องกันการทุจริตในการสอบเข้ารับราชการไม่มีบทบัญญัติของกฎหมายที่จะลงโทษผู้กระทำความผิดในการสอบจึงทำให้ผู้กระทำผิดดำเนินการทุจริตในการสอบมากยิ่งขึ้นเพราะไม่มีกฎหมายเกี่ยวกับการป้องกันการทุจริตในการสอบเข้ารับราชการแก่ผู้เข้าสอบได้หรือการผู้เข้าสอบแทน (อภิชาติ บวบขม และ ศิริพงษ์ โสภา, 2563) จึงเป็นความผิดส่วนบุคคลที่ควรมีการกำหนดโทษให้เหมาะสม

2. ระดับสถาบันสงฆ์ หากวัดหรือสำนักเรียนใดมีพระในสังกัดเกี่ยวข้องกับการทุจริต ย่อมส่งผลให้ภาพลักษณ์ของสถาบันเสื่อมเสีย ความไว้วางใจของประชาชนต่อระบบการศึกษาพระปริยัติ

ธรรมลดลง และอาจมีผลกระทบต่อการรับงบประมาณสนับสนุนหรือการมีส่วนร่วมของชุมชนในกิจกรรมทางศาสนา สอดคล้องกับ ปัญหาทุจริตคอร์รัปชันเป็นปัญหาเรื้อรังในสังคมไทยที่ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อการพัฒนาประเทศ และมีแนวโน้มทวีความรุนแรงมากขึ้น โดยมีทั้งในระดับบุคคลและสถาบัน เช่น การรับสินบน การใช้อำนาจโดยมิชอบ และการทุจริตเชิงนโยบาย การแก้ไขจำเป็นต้องเริ่มจาก “คน” ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญ โดยทุกภาคส่วนควรบังคับใช้กฎหมายอย่างจริงจังและสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาใช้ เช่น หิริโอตตปเป สติ สันโดษ และขันติ ผ่านกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรม เช่น การสวดมนต์ เจริญภาวนา และฝึกสมาธิ โดยมี คณะสงฆ์ รัฐ และเอกชนร่วมมือกันส่งเสริมอย่างต่อเนื่องและเหมาะสมในทุกระดับ (วันชัย เมธา อภินันท์, 2563) ในระดับสถาบันจึงถือว่าการสร้างความเสียหายอย่างมาก

3. ระดับสังคมโดยรวม การทุจริตสอบบาลีสร้างความรู้สึกละเลยในหมู่ พุทธศาสนิกชนและคนรุ่นใหม่ว่า พระสงฆ์ผู้ทรงศีลและถือเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณยังมีพฤติกรรมที่ขัดกับหลักธรรม สื่อมวลชนสามารถขยายประเด็นนี้อย่างรวดเร็วในยุคดิจิทัล ทำให้ความผิดพลาดเพียงเล็กน้อยกลายเป็นเรื่องราวที่ส่งผลกระทบต้อภาพลักษณ์ของพุทธศาสนาโดยรวม สอดคล้องกับการทุจริตแบบระบบอุปถัมภ์ และความสมประโยชน์ ที่ทำให้เกิดแรงจูงใจในการทุจริต คือ ความต้องการทางเศรษฐกิจ ตำแหน่งหน้าที่เอื้ออำนวย และมีช่องโอกาส 2) กระบวนการขั้นตอนดำเนินการทุจริต ในวงการพระพุทธศาสนา พบว่า มาจากความบกพร่องในทางปฏิบัติของระเบียบที่เกี่ยวข้อง ของระบบควบคุมงาน ความบกพร่องของการจัดทำบัญชีและทะเบียนต่าง ๆ ความบกพร่องของการตรวจสอบเงิน และวัดโดยส่วนมากยังไม่มีโครงสร้างในการบริหารการเงินของวัดไว้อย่างเป็นระบบ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรกำหนดให้วัดได้มีการจัดทำรายการทางการเงินเป็นประจำทุกปี และนำส่งให้สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเป็นผู้รวบรวม โดยกำหนดให้มีการตรวจสอบโดยผู้สอบบัญชีรับอนุญาตเป็นประจำ โดยอาจดำเนินการในลักษณะสุ่มตรวจในระยะแรก และเพิ่มระดับการตรวจสอบให้มากขึ้นจนถึงการตรวจสอบเป็นประจำของวัดทั้งหมด พร้อมทั้งมีจัดทำรายงานข้อมูลทางการเงินของวัดอย่างเป็นระบบ เพื่อให้สามารถนำข้อมูลมาใช้ในภาพรวมระดับประเทศ (อาทิตย์ แสงฉวก และคณะ, 2562) ทำให้ประชาชนทั่วไปเสื่อมศรัทธา กับพระสงฆ์ไทย

เมื่อเปรียบเทียบกับระบบการศึกษาสามัญ แม้การทุจริตจะมีผลเสียคล้ายกันในด้านความน่าเชื่อถือของระบบการศึกษา แต่ในบริบทของสงฆ์ ความเสียหายนั้นมีน้ำหนักทางศีลธรรมมากกว่า เพราะเกี่ยวพันกับความศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาและหลักธรรม การทุจริตในแวดวงสงฆ์จึงไม่เพียงเป็นความผิดทางวินัย แต่ยังเป็นความผิดทางศรัทธา อันยากจะเยียวยา

องค์ความรู้ใหม่

จากการวิเคราะห์ข้างต้น ผู้เขียนได้นำองค์ความรู้ใหม่จากการศึกษา ดังนี้

ภาพประกอบที่ 1 องค์ความรู้

จากภาพอธิบายได้ดังนี้

1. **การประเมินผลแบบหลากหลายมิติ (Multi-dimensional Assessment):** แทนที่จะวัดผลเฉพาะการสอบข้อเขียน ควรประเมินผลทั้งด้านการแสดงธรรม การนำหลักบาปไปใช้ในการเทศนา และคุณธรรมจริยธรรมผ่านโครงการปฏิบัติธรรม ซึ่งจะสะท้อนถึงความเข้าใจจริงของผู้เรียน

2. **การกระจายอำนาจและความรับผิดชอบร่วม (Decentralized Accountability):** ให้สำนักเรียนระดับท้องถิ่นมีส่วนในการออกข้อสอบบางส่วน และประเมินผู้เรียนร่วมกับสนามหลวง โดยมีระบบตรวจสอบซ้ำหลายชั้น เพื่อลดช่องว่างการควบคุมจากส่วนกลาง

3. **การใช้เทคโนโลยีเพื่อความโปร่งใส (Digital Transparency):** เช่น การจัดสอบผ่านระบบดิจิทัลแบบปิด (Secure digital test platform) ที่สามารถติดตาม ตรวจสอบ และบันทึกพฤติกรรมในห้องสอบแบบอัตโนมัติ ซึ่งช่วยลดการกระทำความผิดและลดโอกาสการทุจริต

4. **การเพิ่มบทลงโทษให้หนักขึ้น (The imposition of harsher penalties)** ให้เพิ่มโทษทางกฎหมายอาญาด้วยเพื่อจะได้ไม่กระทำผิดและยำเกรงต่อบาป เพราะพระสงฆ์อยู่ในสถานะเป็นเนืองนิจของพุทธศาสนิกชนจึงจำเป็นต้องมีเป็นแบบอย่างที่ดีแก่พุทธศาสนิกชน

การเปลี่ยนรูปแบบการสอบบาปจากระบบปิดที่เน้นท่องจำ สู่ระบบเปิดที่วัดความเข้าใจในชีวิตจริง (Real-life Dhamma Application) คือหัวใจของการปฏิรูประบบสอบปริยัติในระยะยาว หากสามารถน้อมนำหลักธรรม เช่น อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา มาบูรณาการในแนวทางการสอบและการประเมินผลได้ ก็จะทำให้ระบบการศึกษาพระบาลีกลายเป็นกระบวนการบ่มเพาะผู้รู้ธรรมที่แท้จริง

บทสรุป

บทความนี้แสดงให้เห็นว่า ปัญหาการทุจริตสอบบาลีสนามหลวงมิใช่เรื่องเล็กน้อยหรือเฉพาะบุคคล หากแต่เป็นปัญหาเชิงโครงสร้าง วัฒนธรรม และจริยธรรมในระบบการศึกษาสงฆ์ ทั้งนี้ การแก้ไขไม่อาจพึ่งมาตรการควบคุมเพียงอย่างเดียว แต่ต้องส่งเสริมการศึกษาเชิงคุณธรรมอย่างจริงจัง ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายได้แก่ 1. ปรับระบบการประเมินผล ให้ครอบคลุมด้านปฏิบัติและจริยธรรม ไม่เน้นเฉพาะการสอบข้อเขียน 2. อบรมธรรมจริยา แก่ผู้เข้าสอบทุกระดับก่อนสอบ 3. สร้างระบบ Mentor – ผู้ติดตาม เพื่อประเมินความรู้เชิงปฏิบัติ 4. ส่งเสริมวัฒนธรรมไม่โกง โดยจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของผู้สอบผ่านอย่างสุจริต 5. โปร่งใสและเปิดเผย กรณีทุจริต เพื่อสร้างความมั่นใจต่อสาธารณชน หากสามารถผนวกระบบการศึกษาพระบาลีให้เข้ากับหลักสูตร อธิจิต อธิปัญญาได้อย่างแท้จริง ระบบการสอบจะมีใช้เครื่องมือทางสังคมอีกต่อไป แต่จะเป็นกระบวนการกลั่นกรองผู้รู้ธรรมที่แท้จริง อันจะช่วยฟื้นฟูศรัทธาในพระพุทธศาสนาให้มั่นคงต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ณัฐวุฒิ ศรีเพ็ญ. (2565). *จริยธรรมพระนักเรียนในยุคดิจิทัล*. กรุงเทพฯ: สยามวิชาการ.
- พระครูสุธีธรรมานุวัตร. (2563). *วินัยสงฆ์กับการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง. (2568). *รายงานสรุปผลการจัดสอบบาลีสนามหลวง พ.ศ. 2568*. กรุงเทพฯ: สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง.
- สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง. (2566). *แนวทางการดำเนินงานเพื่อป้องกันการทุจริตในการสอบบาลี*. กรุงเทพฯ: สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง.
- สำนักงานเลขาธิการคณะสงฆ์. (2566). *รายงานการตรวจสอบกรณีการทุจริตในสนามสอบบาลีระดับท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: กลุ่มนิเทศการศึกษา คณะสงฆ์.
- พระมหาสุธรรม สุตโน (แก้วเคน). (2564). แนวทางการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีสู่ความเป็นเลิศ. *วารสาร นิตยสารเสียงธรรมจากมหายาน*, 7(1), หน้า 35.
- พระมหาประจักษ์ กิตติเมธี. (2560). การพัฒนาเทคนิคและวิธีการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี. *วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร*, 8(2), หน้า 106-107.
- พระมหาไพรัช ธมมทีโป และคณะ. (2564). พระสงฆ์กับการพัฒนาจิตสำนึกต่อต้านการประพฤติทุจริตในสังคมไทย. *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, 17(2), หน้า 136.
- พระมหาศิริพงศ์ จันทปาโมชโช และคณะ. (2563). การประยุกต์ใช้หลักไตรสิกขาเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนลำปลายมาศ ตำบลลำปลายมาศ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์. *วารสารวามัญของแหกรพุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 7(1), หน้า 1-2.
- วันชัย เมธาอภินันท์. (2563). การศึกษาวิเคราะห์เรื่องการทุจริตในพระพุทธศาสนา. *วารสารสังคมศาสตร์ปัญญาพัฒน์*, 2(2), หน้า 38-39.

วรรณม ปัญญา. (2564). ผลกระทบของข่าวสารการทุจริตในวงการสงฆ์ต่อศรัทธาของประชาชน.

วารสารศาสนาและสังคม, 7(2), หน้า 120–135.

อภิชาติ บวบชม และ ศิริพงษ์ โสภณ. (2563). มาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับการป้องกันการทุจริตในการสอบเข้ารับราชการ. วารสารวิชาการ สถาบันเทคโนโลยีแห่งสุวรรณภูมิ, 6(1), หน้า 60.

อาทิตย์ แสงฉวาก และคณะ. (2562). กระบวนการทุจริตในวงการพระพุทธศาสนา. วารสารมหาจุฬานาครทรรค์, 6(10), หน้า 5990.

ไทยพีบีเอส. (2568). ทุจริตสอบบาลี! ปลดเจ้าคณะตำบล จ้างพระรูปอื่นสอบแทน. สืบค้นเมื่อวันที่ 5 เมษายน 2568, จาก https://www.thaipbs.or.th/news/content/349875?utm_source=chatgpt.com

ไทยรัฐ. (2568). เจ้าคณะตำบลตั้ง จ้างโกสอบเปรียญธรรม 5 ประโยค สนามสอบหลวง ถูกปลดจ่อให้สึก. สืบค้นเมื่อวันที่ 5 เมษายน 2568, จาก https://www.thairath.co.th/news/local/2844873?utm_source=chatgpt.com.

ประชาไท. (2568). การสอบบาลีสนามหลวงบริสุทธิ์ยุติธรรมจริงหรือ? . สืบค้นเมื่อวันที่ 5 เมษายน 2568, จาก https://prachatai.com/journal/2018/03/75770?utm_source=chatgpt.com.